

El caràcter oblidat

REIVINDICANT L'ELA GEMINADA. La «l·l», un caràcter propi de la llengua catalana, s'ha anat desvirtuant amb la introducció de les tecnologies digitals i en el 99% dels casos s'escriu malament.

IRENE CASELLAS

● El so de l'ela geminada apareix en moltes llengües del món, però els catalans tenim, des de fa gairebé 100 anys, un caràcter propi per representar-lo, un caràcter que som els únics que utilitzem però que amb el temps hem deixat d'escriure de manera correcta, especialment amb la introducció de les noves tecnologies.

Els experts en el tema diuen que la *l·l* s'escriu malament en el 99% de les publicacions en suport paper i electrònic, inclosa aquesta revista que teniu a les mans. Per detectar l'error només cal fixar-se, per exemple, en les paraules *cella* i *cel·la*. Si les compareu veureu que la que porta l'ela geminada és més llarga que l'altra, ja que el punt que es col·loca entre les dues eles –anomenat punt volat– ocupa un espai propi. Vet aquí l'error: segons va establir l'Institut d'Estudis Catalans el 1913, l'ela geminada s'ha d'es-

Un tipus mòbil d'ela geminada (d'una sola peça), de metall per compondre manualment. Pertanyia a la impremta C. Casacuberta (l'antiga Editorial Barcino), per gentilesa de Jordi de Casacuberta. / DANIEL RODRÍGUEZ

criure acostant al màxim les dues eles, de manera que *ll* i *l·l* siguin igual d'amples. Com és doncs, que a la pràctica no és així?

Història d'un desgavell

«Possiblement la dissociació professional que hi ha actualment entre lingüistes i professionals de la informàtica –documental i gràfica– ha fet que haguem arribat a la situació actual, que resulta sorprenent.» Són paraules del dissenyador gràfic i desenvolupador de programes informàtics Marc Antoni Malagarriga, que juntament amb el corrector Toni Romero han posat en marxa una iniciativa per normalitzar definitivament l'ela geminada.

Malagarriga explica que aquest caràcter tan propi només va conservar la seva correcció i puresa compositiva dins els sistemes clàssics de composició amb tipografia de metall, amb els tipus mòbils de muntatge manual peça

Una màquina d'escriure elèctrica que té incorporada una ela geminada, encara que mutilada, ja que només inclou la primera ela i el punt volat. / LLUÍS SERRAT.

a peça, i en els sistemes basats en la linotípia, que mecanitzava la composició en línies de plom.

Els anys cinquanta van aparèixer les primeres màquines de fotocomposició, que facilitaven la impressió d'imatges fotogràfiques dels tipus en lloc d'haver-los de fondre en metall. En aquell moment es va desintegrar per primera vegada l'ela geminada en dues eles amb un punt al mig, i segons Malagarriga i Romero no s'ha trobat cap màquina ni material imprès de cap mena amb fotocomposició que utilitzés un sol caràcter per al dígraf «l·l».

El caràcter es va recuperar en la dècada dels anys vuitanta amb l'aparició de les màquines d'escriure elèctriques, encara que de manera mutilada per les limitacions de la tecnologia anomenada de margarida, que utilitzava tipus fixes de lletra. El 1985, un reial decret signat per l'aleshores ministre d'Indústria i Energia de

Les passes per a la recuperació

- 1. Planificar acuradament i obtenir suports institucionals i professionals per demanar a Unicode la substitució del caràcter mutilat *Ldot*, «l·», per l'ela geminada completa i correcta.
- 2. Comunicar als fabricants de tipografia els detalls del nou signe i demanar-los que siguin curiosos.
- 3. Comunicar als fabricants de sistemes operatius comercials i als responsables de les principals distribucions de Linux –inclosos els principals responsables de projectes de traducció de programari lliure i distribucions catalanes– la necessitat de poder configurar una teclat català.
- 4. Distribuir adhesius de l'ela geminada per cobrir la tecla que s'hi destinés en els teclats catalans.
- 5. Desenvolupar un corrector d'eles geminades en format PDF.
- 6. Buscar solucions complementàries.
- 7. Que es reguli per llei l'obligatorietat de disposar de l'ela geminada en teclats (ordinadors, telèfons mòbils, dispositius de butxaca...) i sistemes operatius.

l·l

ll

La diferència d'amplada és considerable.

ELA GEMINADA

Segons l'Institut d'Estudis Catalans, la distància entre les eles ha de ser la mateixa que la que hi ha entre dues eles acoblades soles, i el punt, d'un gruix inferior al signe de puntuació, ha d'estar situat a mig aire i, aproximadament, a la mateixa distància dels pals verticals de les eles.

l'Estat espanyol, el mataroní Joan Majó, va homologar per primer cop els teclats dels dispositius electrònics i va obligar els fabricants a incloure-hi determinats caràcters, com l'ela geminada, tot i que aquesta apareixia com a «l·» i per completar-la calia teclejar tot seguit una segona «l».

Segons Malagarriga i Romero, marques com Olivetti, Panasonic i Triumph-Adler, entre d'altres, fabricaven i encara fabriquen màquines d'escriure amb les tecles «l·» i «ç» per als teclats catalans, i «ñ» per als espanyols.

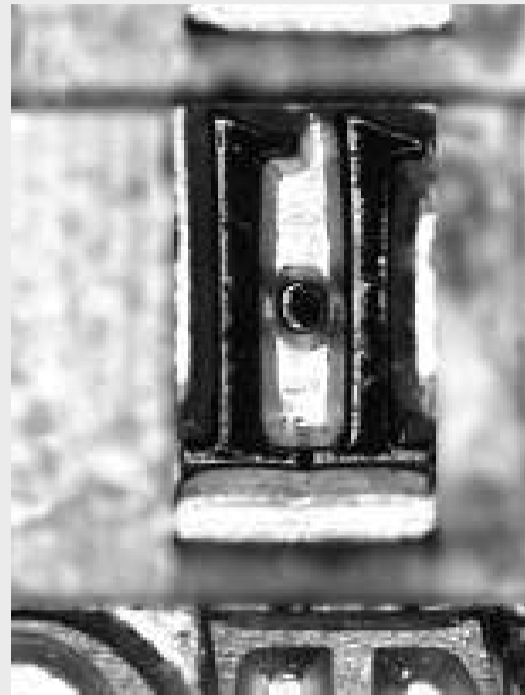
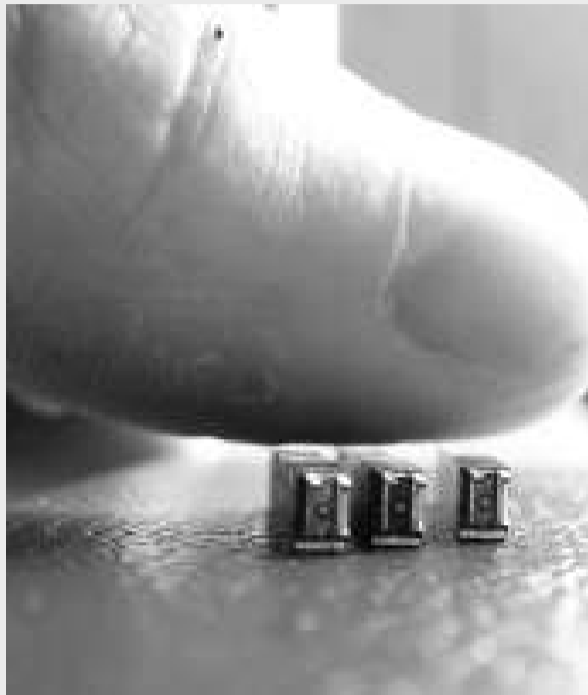
De tota manera, la generalització de l'ordinador personal i de les noves tecnologies han tornat a relegar completament l'ela geminada dels teclats.

En la dècada dels noranta es crea Unicode, l'organisme internacional que vetlla i regula en l'àmbit mundial totes les codificacions dels caràcters de l'escriptura. Unicode té homologat el ca-

Les queixes, encara vigents, de Pompeu Fabra

I.C.
 ● El febrer del 1923, Pompeu Fabra, el màxim responsable de la normativa moderna de la llengua catalana, va publicar la seva conversa filològica 323, que tractava precisament sobre l'ela geminada. Hi explicava que la decisió de l'Institut d'Estudis Catalans de recuperar el punt entre les dues eles (anteriorment s'utilitzava un guionet) havia provocat que la distància entre aquestes dues lletres fos encara més gran que abans. En el seu escrit, Fabra també insistia que era del tot necessari crear una matriu fixa que permetés que en una sola lletra quedés inclòs tot el dígraf.

Al mateix temps, el filòleg recomanava a totes les impremtes que publicuessin en català que s'afanyessin a comprar aquesta unitat tipogràfica per poder reproduir correctament l'ela geminada. En el mateix escrit, Fabra també recordava als responsables de les publicacions que tinguessin cura quan l'ela geminada s'hagués de dividir al final d'una ratlla, ja que llavors seria necessari tornar a utilitzar el guionet i deixar una ela a cada síl·laba. D'aquesta manera, Fabra volia evitar errors que eren habituals en aquell moment i que li provocaven un especial mal d'ulls, com la divisió de la paraula *intel·ligent* en *inte* i *l·ligent*, quan s'hauria de dividir posant

Eles fetes amb linotípia i composades per Lluís Crespo (l'últim linotipista de Coromines). A la dreta, diferència entre els dígrafs (veure peça).

le Son Taxaqueador (II, 201); e
 ou ihustre fill: i
 in dels Doctores;
 el retrat del qu
 major (II, 193);
 a Biblioteca Na
 de su fundación
 Valls, 1881. Dad
 la il-lustre vila es
 isa o metafòrica
 er i les novel·les,
 ó també les sev

Coromines i la linotípia

● Els impulsors de la campanya en favor de l'ela geminada posen com a exemple Joan Coromines (Barcelona 1905 - Pineda de Mar 1997). Aquest important lingüista, reconegut a tot el món, no va voler saber mai res de la composició electrònica actual. La seva gran obra de toponímia dels Països Catalans, l'*Onomasticon Cataloniae*, va ser composta, mentre ell era viu i per expressa voluntat seva, amb linotípia (composició mecànica amb plom). A la seva mort, però, l'editorial encarregada de publicar-la la va acabar de compondre (en un 38%) amb eines digitals. El resultat, segons Malagarriga, és una barreja i un nyap, tal com es pot apreciar comparant els mots «il·lustre» a les imatges de dalt. El text superior està fet amb linotípia i el de sota és digital.

intel- al final de la ratlla de dalt i *ligent* al començament de la ratlla de sota.

Del plom al píxel amb les mateixes recomanacions

En la conversa 391, del juny d'aquell mateix any, Fabra parla una vegada més de l'ela geminada, que ell anomena ela doble. Hi diu: «Les dues *l* que representen una *l* doble han d'anar ben juntes, gairebé tan com les dues *l* que componen la *ll*. Hem notat que molts, en escriure un mot en *l* doble, acostumen a deixar entre les dues *l* un espai capaç de contenir una *m*. Intercalar un llarg

guió entre les dues *l* sembla haver-se erigit avui en regla cal·ligràfica, quan tanmateix el mot seccionat així és d'un efecte deplorable. I els impressors espaiaven també les dues *l* continuant a realitzar la doble *l* amb dues *l* separades per un punt volat. ¿Quan es decidiran, almenys els que imprimeixen molt en català, a adquirir el signe *l·l*?»

Com recorda Marc Antoni Malagarriga, han passat més de vuitanta anys des que Pompeu Fabra va escriure aquestes recomanacions «i, tot i haver evolucionat del plom al píxel, són completament vigents».

ràcter mutilat que s'utilitzava en les màquines d'escriure elèctriques i que es coneix com a *Ldot*.

Ni tan sols la versió mutilada apareix als teclats

El problema és que ni tan sols aquesta versió mutilada s'utilitza normalment, ja que quan es van aprovar les primeres normatives europees d'homologació de teclats, novament l'ela geminada va quedar arraconada.

Actualment els ordinadors que es comercialitzen a Catalunya no disposen de cap tecla directa que reproduïxi el caràcter *Ldot*, ni cap mena de combinació que el proporcionï, i segons Malagarriga i Romero ni tan sols ve

«A PART DEL GREUGE ESTÈTIC I TIPOGRÀFIC QUE COMPORTA HAVER D'UTILITZAR TRES ESPAIS, AMB EL RESULTAT D'UNA ELA GEMINADA MASSA GROSSA, AQUESTA SITUACIÓ TAMBÉ AFAVOREIX QUE HI HAGI FALTES D'ORTOGRAFIA I PROBLEMES DE RECERCA I INDEXACIÓ»

configurat per defecte en els principals sistemes operatius.

La solució més utilitzada és, doncs, teclejar tres caràcters, l'ela, el punt volat, i novament l'ela, quan seria més lògic que tot plegat quedés inclòs en una sola tecla.

A part del greuge estètic i tipogràfic que comporta haver d'utilitzar tres espais, amb el resultat d'una ela geminada sobredimensionada, aquesta situació també afavoreix les possibles faltes d'ortografia. Així, massa sovint s'escriu aquest caràcter amb un punt normal en lloc del punt volat («l.l») o fins i tot amb guionet («l·l»).

Tot plegat, recorden Malagar-

riga i Romero, pot provocar problemes a l'hora de fer indexacions i cerques. «Dins d'un document electrònic (PDF, HTML) o a internet, les paraules escrites amb ela geminada moltes vegades no es poden trobar amb el cercador, a causa de les inestabilitats de codificació interna que es produeixen amb el punt volat. Això suposant que la paraula que busquem no s'hagi escrit amb un guionet o amb un punt normal.»

Aquest argument el va plantejar Malagarriga en una comunicació presentada a les V Jornades de Programari Lliure que es van celebrar el juliol de l'any passat a l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Industrial de Barcelona

(UPC). En aquesta comunicació es planteja per primer cop el desenvolupament d'una eina correctora d'elles geminades per a documents en PDF, com una primera mesura pal·liativa mentre es treballa en la campanya per aconseguir que aquest caràcter tingui una tecla pròpia.

«La idea de tirar endavant aquesta iniciativa va sorgir quan, cansats de veure una vegada i una altra que l'ela geminada apareixia mal escrita (des del punt de vista ortogràfic i també de composició) en tot tipus de rètols, textos i documents fins i tot de l'administració, vam decidir que probablement l'única manera de solucionar aquest error a l'hora

Toni Romero Dedéu i Marc Antoni Malagarriga Picas. / Impulsors de la campanya per a l'ela geminada

«Aconseguir la tecla directa té molt component polític»

MIQUEL RIERA

● La iniciativa té possibilitats de tirar endavant?

—«[Toni Romero] La proposta està feta amb la voluntat que prosperi, malgrat saber que el seu èxit o el seu fracàs dependrà de fins a quin punt les autoritats competents en aquest camp tinguin la voluntat d'implicar-se en la potenciació d'instruments que promoguin i defensin el bon ús de la nostra llengua.»

—«[Marc Antoni Malagarriga] Necessitem un suport ampli del govern i les autoritats lingüístiques i acadèmiques, ja que en una primera part cal guanyar la proposta que presentarem a Unicode (un organisme en principi aliè a les trifulgues polítiques) per tal de tenir la 'L·L' fixada en un sol codi. Només en aquest cas podrem afrontar la segona part (igual o més difícil que la primera) d'homologar un teclat pel català on la 'L·L' hi aparegui com una sola tecla.»

—Les institucions catalanes us han donat suport?

—«[T.R.] Tot i que sabem que serà un suport que ens haurem de guanyar, en principi comptem amb el del Departament de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya.»

—«[M.A.M.] Els tantejos inicials han estat positius, ara quan passem la redacció final del do-

Marc Antoni Malagarriga i Toni Romero. / SALVADOR REDÓ

cument de petició a Unicode, serà quan en ferm l'IEC i la Generalitat hauran de comprometre's amb la proposta.»

—I el sector de les arts gràfiques i informàtica.

—«[T.R.] Quant al sector informàtic i de les arts gràfiques, ens han donat suport la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona, la càtedra de Programari Lliure de la UPC, la Tipogràfica Bauer a més de tipògrafs de renom internacional, i les empreses Adobe Systems Ibèrica, Monotype i Linotype.»

—«[M.A.M.] Aquests suports, tot i ser molt importants, no ens preocupen tant ja que la justificació particular del cas de l'ela geminada ha d'estar avalada forçosament per les autoritats de la llengua, això en la primera part que afecta a l'organisme Unicode, però és que en la segona, per aconseguir la tecla directa, ja es tracta d'un tema amb molt de component polític, perquè afectarà directament l'adaptació de les lleis que regulen l'homologació de teclats.»

—Quan estarà disponible

«LA JUSTIFICACIÓ PARTICULAR DEL CAS DE L'ELA GEMINADA HA D'ESTAR AVALADA FORÇOSAMENT PER LES AUTORITATS DE LA LLENGUA»

L'eina correctora provisional?

—«[M.A.M.] Doncs a l'estiu passat dins les cinquenes Jornades de Programari Lliure vam anunciar que la tindríem a punt a finals de 2006. Hem avançat molt però encara no la tenim enllestida. Intentarem presentar una primera versió operativa d'aquest programari durant la sisena edició de les Jornades de Programari Lliure que s'han de celebrar a primers de juliol a la Universitat de Girona.»

—Per què en aquest país sempre hem d'estar solucionant aquest tipus de coses?

—«[T.R.] Es constata un cop més que la societat civil va un pas per davant de la classe política d'aquest país, un fet segurament molt positiu que exemplifica el dinamisme i la implicació ciutadana en temes de país; fet encara més positiu quan els dirigents polítics escolten els precés i les demandes dels ciutadans i els donen resposta.»

—«[M.A.M.] Aquest tema té un cert paral·lelisme amb el del .cat, el problema 's'ha d'entendre' i cal actuar ràpidament i rigorosament. I això en aquest país on vivim només ho poden fer *outsiders* que professionalment s'hi sentin implicats. La nostra administració, si fos un sistema operatiu, mai no arribaríem a engegar la màquina...»

d'escriure aquest dígraf era proposar i construir una aplicació que permetés corregir-ne la composició tipogràfica com si hagués estat escrita amb una sola tecla», explica Toni Romero. Marc Antoni Malagarriga hi afegeix que també hi va tenir un paper important a l'hora d'aixecar la llebre, el manual d'ortotipografia publicat per Solà i Pujol, on s'apunta la problemàtica actual d'aquest dígraf.

«Tot va ser estirar el fil per adonar-nos que als anys trenta ja tenien resolt el problema amb les clàssiques tecnologies tipogràfiques del tipus mòbil o la linotípia, llavors, ara que tenim màquines i programari capaç de destriar el

genoma, resultarà que els que escriuen en català fan riure i no tenen manera de compondre un punt volat amb dues eles tal com el mestre Fabra explica a les seves converses filològiques. Aquesta iniciativa vol resoldre de forma pràctica aquesta badada», afegeix.

El precedent d'Adobe Systems

Per a sorpresa seva, indagant en aquest tema, Malagarriga ha descobert que algú abans que ells ja havia començat a fer una feina per l'estil. Es tracta d'un dels gegants de programari mundial, Adobe Systems Incorporated, creador, entre d'altres, del format PDF. Adobe ha catalogat l'ela gemina-

Els cas de la nena Gal·la

● El novembre del 2004, una parella de Barcelona va denunciar que no havia pogut inscriure correctament la seva filla Gal·la al Registre Civil, perquè el sistema informàtic no admetia el punt volat entre les dues eles. La solució provisional va ser inscriure-la amb el nom de Gal·la, com si es tractés d'un nom compost. En la mateixa situació s'hauria pogut trobar qualsevol persona que volgués utilitzar el noms d'Avel·lí, Marcel·lí, Sibil·la o Apel·les. Uns dies després de la denúncia el Ministeri de Justícia va reconèixer que es tractava d'un error informàtic del nou sistema operatiu del registre —que s'acabava d'estrenar— i que calia corregir-lo perquè es poguessin escriure correctament els noms en català. Ara, els promotors de la iniciativa en favor de l'ela geminada recorden aquell cas per insistir en la necessitat de normalitzar, d'una vegada per totes, el dígraf.

da correcta dins de la seva llista de caràcters genèrics. A la família de lletres Courier que venia preinstal·lada en paquets Acrobat de les primeres generacions, l'ela geminada fa la mateixa amplada que una sola ela, i probablement, segons Malagarriga, hi ha més famílies de lletres provinents de la foneria tipogràfica d'Adobe que la porten incorporada.

Es tracta d'un punt a favor per a la campanya de recuperació: «Cal tornar a posar al seu lloc, en termes d'eficiència i correcció, un caràcter de l'escriptura que, si continuem badant, pot córrer el risc de quedar empassat definitivament dins l'anomenada esquerda digital.»